

NK 69288. sz. OTKA-projekt (2007-2010)

RÉSZLETES SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

a „Telepesek” és „szabadok”. Társadalomtörténeti és történeti ökológiai tanulmányok c. kutatás eredményeiről

A TÉMA. VÁLTOZÁSOK A KUTATÁS MENETÉBEN. KUTATÁSI MÓDSZEREK. TÉRSÉGEK.

Kutatásunk az 1950. június 23. és 1953. március 31. között fennállt nyolc hortobágyi és négy nagykunsági kényszermunkatábor

- történetének (létrehozásának, fenntartásának és felszámolásának) *politika- és társadalomtörténeti* összefüggésekbe ágyazott feltárására;
- a kitelepített családok generációkat átfogó életútjainak *szociológiai elemzésére*;
- a táborok egykori és mai környezetének, életvilágainak *rekonstruálására*, leírására, képi és térképes megjelenítésére, a fellelhető *dokumentumok gyűjtésére és bemutatására*;
- a témakörhöz kapcsolódó *történeti-ökológiai tanulmányok* végzésére

irányult.

A tizenkét kényszermunkatábor: *Kócs* (Piroska-major, Kis-Jusztus, Nagy-Jusztus és un.”melléktáborként” Tiszaigar), *Árkus-tanya*, *Hortobágy – Borsós-tanya*, *Hortobágy – Kónya-tanya*, *Borzas-Mihályhalma*, *Elep*, *Ebes*, *Tiszagyenda – Kormó puszta*, *Tiszaszszntimre – „Kilences”* és *Erzsébet-tanya*, *Tiszaszszntimre – Lászlómajor*, *Polgár – Lenin-tanya*, *Tedej*.

A táborrendszer fenti témakörökre összpontosító kutatási programja jórészt projektet indító koncepciónkban és munkatervünkben is helyet kapott. A témakörök ugyanakkor a projekt befejezése felé közeledve kezdtek egyértelműen körvonalazódni. A munka folyamán ugyanis – a kutatás terepein járva, és a dokumentumgyűjtés során, az anyag bőségével és a felvetődő kérdések sokaságával szembesülve – mindinkább célszerűnek látszott a *munkaterv* és a *kutatói irányultságok* kisebb mértékű módosítása, a *kutatási terepek (térségek) egyértelmű lehatárolása*, a *rekonstrukcióra* összpontosítás és *történeti örökségkutatás* szemléletének és módszereinek következetes érvényesítése.

Ennek megfelelően munkatervünkben az alábbi módosításokat hajtottuk végre:

1. Előirányoztuk a közép-tisza vidéki táborok és az ugyanitt létezett cigánytelepek összehasonlító kutatását. Az előbbiek zárt, őrizetes telepek, az utóbbiak szabad, ugyanakkor zárt és homogén telepek voltak. A kétféle helyszín és életvilág párhuzamos rekonstruálása kezdetben kézenfekvőnek látszott. Már az első évben kiderült, hogy a feladat nehézségeivel nem számoltunk reálisan, és megvalósítása túlságosan eltávolít témánktól. A témát kivettük kutatási tervünkől. A kidolgozását vállaló romológus kutató: Landauer Attila kivált munkatársaink köréből.

2. A táborlakók („telepesek”) és a táboron kívül élők („szabadok”) ötvenes évekbeli életvilágai – munkatervünkbe felvett – párhuzamos kutatásának programját kis mértékben módosítanunk kellett. A táboron belüli életre vonatkozóan terjedelmes *interjúanyagot* rögzítettünk. Munkánkhoz a szabadulás utáni *visszaemlékezések, emlékiratok, filmek* sokasága, hatalmas *iratanyag* (a rendőrörsök folyamatos jelentései) s nem várt mennyiségű *táborokon belüli dokumentumanyag* (családoknál fellelhető, jegyzetek, rajzok, levelek stb.) került elő. Kezdetől fogva látszott, hogy ennek a terjedelmes anyagnak a rendezésére és dokumentálására sok időt kell fordítanunk, és ugyanakkor elsődleges elemzésére is sort kell kerítenünk. Az is látszott, hogy a táborok környéki világ mindennapjairól szerezhető ismereteink – a kutatói kapacitás miatt főleg – ehhez képest szegényesek lesznek. A két világ összehasonlító elemzéséről nem mondtunk le, de a *”telepesek – „szabadok”* életvilágainak párhuzamos rekonstruálásában a *hangsúly* az előbbire került. A munkatervben felvázolt elemzési szempontokat megtartottuk. Vizsgálatainkat a táboroknak helyet adó *állami gazdaságok* működésének, mindennapjainak feltárására összpontosítottuk, a rab „telepesek” világgal való összehasonlíthatóság szem előtt tartásával.

A munkaterv módosításával párhuzamosan irányultságunk célratörőbbé, metodológiánk következetesebben alkalmazhatóvá vált. Kutatásunk során a *leíró-tényfeltáró* munka és a teoretikus alapozottságú *elemzés* érvényesítésére és összehangolására törekedtünk. Az előbbi keretében a *terepmunkát* (szociografizálás), a *dokumentálást* végeztünk, (fototár, térképanyag, helyszínrajzok, kordokumentum értékű anyagok, pontos leírások, esettanulmányok) és arra törekedtünk, hogy dokumentációinknak megfelelő prezentációs és disszeminációs alkalmakat és médiumokat biztosítsunk. Szociológiai elemzéseinkben a *kvantitatív* és *kvalitatív* módszerek együttes alkalmazására törekedtünk.

A kitelepítések és a táborrendszer kijelölte azt a két – meglehetősen nagy kiterjedésű – térséget, ahová három éven át rendszeresen jártunk: adatgyűjtést végeztünk, interjúztunk, fotóztunk, archívumokat kerestük fel. A kutatás térségeit munkatervünkben felvázoltuk, de a területi határok és az érintett

települések pontosítására a munka folyamatában (térképek készítése közben) került sor. A két terület

- egyfelől a kitelepítés legfőbb **merítő bázisa**: az egykori déli (jugoszláviai) és nyugati határ 15 km-es mélységű és közel 1000 km. hosszú, összefüggő sávja: kb. 9000 km², továbbá számos határsávon kívüli település (elsősorban Miskolc, Szeged, Nagykanizsa, Hatvan, Etyek);
- másfelől a kitelepítés **célterületei**: Hortobágy, Nagykunság és Hajdúság pusztái.

Hajdu Lajos, térképész munkatársunk *1950 között a hortobágyi, nagykunsági és hajdúsági kényszermunkatáborokba elhurcolt családok eredeti lakóhelyei* c. térképén az összes kitelepítéssel sújtott települést feltüntette. A térkép súlyozást is tartalmaz: hét kategóriába sorolja a településeket aszerint, hogy milyen mértékben érintette azokat a kitelepítés. A célterületre vonatkozóan Hajdu Lajos: *A deportált családok zárt kényszermunkatáborai a Hortobágyon, a Nagykunságban és Hajdúságban 1950-1953. c. térképe* nyújt tájékoztatást.

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A kutatás legfontosabb előzménye a 2006-ban lebonyolított *Táborlakók és családjaik* c. kérdőíves adatfelvételünk, továbbá a kérdőíves adatfelvétel előkészítéseképpen, illetve kérdéses időszakában készült interjúzás (két narratív életútinterjú és hat strukturált mélyinterjú). Munkánk során 248 tábort megjárt személytől 1164 főre (családtagjaikra) vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat a kérdezett saját és családja életútjáról. Mintánk az alapsokaság: a táborok felszabadításakor, az amnesztiatörvény végrehajtási rendeletében megjelölt 2524 család és a korabeli listák és kimutatások alapján összeszámlálható 7965 személy 10 százalékos reprezentációjának tekinthető.

A KUTATÁS TARTALMA, FOLYAMATA

I. Statisztikai elemzések

A kutatás középpontjában álló statisztikai elemzéseink alapjául két adatbázis:

- a korabeli névsorlisták és egyéb összesítések adatai **(1)**
- és a kérdőívünk feldolgozásával kialakított adatfile **(2)**

szolgált.

Ad (1)

A táborokba kihelyezett rendőrőrsöknek (un. K-őrsöknek) folyamatosan jelentéseket kellett írniuk országos és megyei főhatóságaik számára. Ezek a jelentések részint (főként) a táborélet megismeréséhez szolgálnak forrásul, részint összesítésre, kategorizálásra érdemes adatokat tartalmaznak. A hivatalos jelentések kiegészíthetők azokkal a névsorlistákkal, amelyeket maguk a rabok, a táborokon belül állítottak össze. Ezek a listák a kitelepítés helyére (az otthonra)

minden esetben, az életkorra, a családi és (az 1945 előtti és utáni) társadalmi státusra többnyire, s esetenként még a táboron belüli életeseményekre is tartalmaznak adatokat.

Ennek a két forrásnak a feldolgozása statisztikai elemzéseink háttérváltozóinak kialakítása során alapvető fontosságúnak bizonyult, és olyan nómenklatúra-rendszer kialakításához segített hozzá, amely talán a szociológiai megközelítésekre érzékeny történeti és a történeti szempontok iránt fogékony szociológiai *struktúrakutatásokhoz* is támpontokat és ötleteket adhat. Arra törekedtünk ugyanis, hogy az ötvenes évek eleji hatóságok szokványos besorolásait: a hivatalos *ellenségkép fogalmait* és a kitelepítettek önbesorolásait: *önképiük fogalmait* ne írjuk felül mai (a szociológiai struktúra- és mobilitáskutatásokban használatos) fogalmainkkal. A listák elemzése során körvonalazódott két – a múlt század negyvenes éveinek végén még jellegadó – társadalmi csoport: a tulajdonos kisegyszisztenciák és a háború előtti tisztségviselők csoportja. A proletárdiktatúra rendszerének és a (munkára-harcra mozgósítható) proletártömegek kialakításának szempontjából mindkét csoport *ellenségnek* számított. A kitelepítés – a hasonló célú akciók sokaságába illeszkedve – kiiktatásukra törekedett. Az előbbi – jórészt „föld- és kupeckuláknak” minősített – csoportokba a kis- és középbirtokos parasztok, kiskereskedők, kisiparosok tartoztak. Ők a proletárdiktatúra államában elvetett parasztpolgárosulás *nem kívánatos fejlődési alternatíváját* képviselték. Az utóbbi csoportba a háború előtti elit: a katonai, rendvédelmi, államigazgatási szervezetek egykori tisztségviselői, a nagytulajdonosok, főtisztviselők és a Horthy-rendszerbe begyökerezettnek vélt tisztviselők és értelmiségi foglalkozásúak képviselői sorolódtak. Őket együtt a *régi rend* (az *ancien régime*) kategóriájába soroltuk. Alapkategóriáink szerinti megoszlásukat tekintve a táborok társadalmában a *nem kívánatos fejlődési alternatíva* és az *ancien régime* aránya 76,2:16,3 százalék. (A fennmaradó 7,5 százalék nem sorolható be egyértelműen a fenti kategóriákba.) A két fő csoport aránya táboronként jelentős eltéréseket mutat. Voltak csaknem kizárólag „föld- és kupeckulák” táborok (pl. Kormópuszta), s olyanok is (pl. a Borsós), ahol az *ancien régime-t* képviselő *politikai kulákok* voltak a jellegadó csoport. A parasztpolgári csoportok ezekben a táborokban is jelentős többségben voltak. A két fő kategória, természetesen, tovább tagolható. A főleg miskolci deklasszáltakat és kunmadarasi parasztokat begyűjtő borsosi tábor társadalmi összetétele – leegyszerűsített táblázatba foglalva – 1953 elején az alábbi képet mutatta:

A családfő foglalkozása a borsói tábor névsorlistáján

Foglalkozás	Miskolciak	Miskolcon kívüliek	Együtt
katonatiszti kar	58	3	61
rendvédelmi kar	5	5	10
állami, közigazgatási és pénzügyi főtisztviselő	38	6	44

Nagytulajdonosok	19	6	25
ANCIEN RÉGIME	120 (62%)	20 (13%)	140 (40%)
kistulajdonosok	23	116	139
értelmiségiek, alkalmazottak,	40	8	48
tisztviselők			
egyéb	10	7	17
NEM KÍVÁNATOS	73 (38 %)	131 (87%)	204 (60%)
ALTERNATÍVA			
összes	193	151	344

Ad (2)

A kérdőíves adatgyűjtés feldolgozását megelőző fogalmi keretek és háttérváltozók kialakítása során az előző pontban jelzett forrás- és dokumentum-elemzéseinkre, a kitelepítettek és utódaik körében szerzett ismereteinkre, továbbá a társadalomkísérletekhez, deklasszáshoz, társadalmi csoportok alávetéséhez kapcsolódó társadalomelméleti és -történeti irodalomra támaszkodtunk. A kérdőíves kutatás adatbázisának felépítését 2007 végén (a rögzítő program elkészítésével) tudtuk megkezdeni. A rögzítéssel és a két szintű adattisztítás 2008-ban, az adatbázis alapján készült táblázatos gyorsjelentés 2009-ben készült el. Ugyanekkor megkezdjük az elemző tanulmányok írását.

II. Háttérismeretek, egységes fogalomhasználat: szócikkek

Az elemzések közben – a kutatást záró tanulmánygyűjtemény szerkeszthetőségére is gondolva – szükségesnek látszott az alapvető lexikális ismeretek, közösen használatos fogalmak: pl.: *határsáv, telepes, kulák, deklasszált, proletarizálás, ikszes, deportálás* stb. tisztázása. Ennek eredményeként lexikon-szócikkekre emlékeztető ismertetések, kisértékezéseket írtunk, s eközben kialakítottuk kutatásunk sajátos – lehetőleg következetesen használt – fogalmi bázisát. A szócikkek készülő tanulmánykötetünkben önálló fejezetben is helyet kaphatnak.

A fogalmi háttér tisztázása hozzájárult ahhoz, hogy témánkat átfogóbb kortörténeti és elméleti összefüggésekbe tudjuk helyezni, s ezeket az összefüggéseket – a három év alatt gyakran adódó – prezentációs alkalmak során egyszerű és közérthető sémákba, ábrákba foglalva be tudjuk mutatni. Például:

POLITIKAI INDÍTTATÁSÚ TERÜLETI ELSZIGETELÉS (ERŐSZAKOS IZOLÁLÁS)

CÉL	ÉRINTETTEK	ELJÁRÁS	MEGVALÓSÍTÁS
I. Az otthoni mozgástér lezárása feszélyezése rombolása	csoport (közösség) család egyén	közigazgatási- hatósági bírószági	gettó, rezervátum tiltott tartózkodási hely (pl. járművön) különleges közig. státusú terület (pl. határsáv) hatósági (rendőri) felügyelet,

			(házi) őrizet
II. Eltávolítás otthonról, az otthoni környezetből	csoport (közösség) család egyén	közigazgatási-hatósági bírósági	Elzárás (börtön, fegyház) Elűzés, száműzés, kitiltás, deportálás <ul style="list-style-type: none"> • zárt helyre, őrizet alá, határozott időre • zárt helyre, őrizet alá, határozatlan időre • tágabb mozgástérbe, hatósági felügyelet alá • szabad mozgástérbe

(A kijelölt szövegrészek a hortobágyi táborvilágra vonatkoznak.)

III. Terepmunka, interjúzás, forrás- és dokumentum-feltárás. A kitelepítéssel érintett területek társadalom- és tájtörténeti rekonstrukciója.

A kitelepítés **célterületének**: a 12 tábor egykori helyének, maradványainak és környezetének bejárását, fotózását, a helyszínekre vonatkozó dokumentumok gyűjtését már 2007 nyarán megkezdjük. Rendszeres kiszállásainkba, nyári terepmunkánkba a kutatás mindhárom évében az ELTE – TÁTK egyetemi hallgatóit is bevontuk.

A táborokat a néhány évvel korábban – többnyire az 1945 előtti több ezer hektáros magánbirtokok, földbérletek területén megalakított – állami gazdaságok majorjaiban, állattartó telepein hozták létre. A hatóságok az őrzött kényszermunkatáborokat átmeneti megoldásnak szánták. Iratok is tanúsítják, a táborlakók „telepes” elnevezése is arra utal, hogy a kitelepítés végső célja a letelepítés, a szovjet mintájú „kulácfalvak” létrehozása volt. A „telepesek” 1950-1953 között folyamatosan érkező szállítmányai a munkaerőhiánnyal és gazdálkodási szakértelem hiányával egyaránt küszködő gazdaságokba kerültek. Az elnéptelenedő pusztákra, az iparba, városokba üzött-menekült – ipari proletárrá mobilizált – pusztai agrárnépesség helyébe. Kitelepítésük az országos népességcserek áramában kiürülő félbe került területek *benépesítését*, perspektivikusan az Alföld falvasítását is szolgálta. Erre a táborok 1953-as felszámolása miatt már nem került sor, 1954-1955-ben a gazdaságok kiürültek. Kis községek, községszerű – lakóépületekkel, üzemi és kommunális infrastruktúrával megerősített – állami gazdasági telepek, ÁG-központok létrehozására az ötvenes-hatvanas évek fordulóján mégis sor került, többnyire az egykori kényszermunkatáborok helyén és közelében. A hatvanas évek közepétől-végétől ezeknek az ÁG-telepeknek (községeknek) sokféle változatot produkáló története követhető. Például az ökológiai-természetvédelmi és a gazdálkodási szempontok ütközése a nemzeti parkká és a világörökség részévé vált Hortobágy pusztáin, az állami gazdaságok újbóli kiürülése, depressziós gócpontokká válása a kilencvenes években.

Az egykori táborok és a „telepes” rabmunka történetét, tárgyi maradványait és emlékezetét a *történeti időrészeknek* ebben a hat-nyolc évtizedet átfogó folyamatában követve, közel kétezer *képdokumentumot*: korabeli és mai fényképeket, térképeket, ötvenes évek eleji légi és mai műhold-felvételekből rekonstruálható helyszínrajzokat gyűjtöttünk össze és rendszereztünk. Ezt a gyűjteményt egészíti ki a korabeli naplók, hivatalos jelentéseket, magánfeljegyzéseket, táj- és gazdálkodástörténeti tanulmányrészleteket, életútinterjúkat tartalmazó ugyancsak nagy terjedelmű *írásos dokumentumanyag*.

A kitelepítések **merítőbázisán** folyó terepmunkánk 2008 tavaszán, kezdődött, s főként az egykori határsáv néhány: bácskai, baranyai, muravidéki és őrségi szakaszára összpontosult. Egyetemi hallgatók ebben a munkában is részt vettek. A hortobágyi-nagykunsági zárt táborokba telepítéssel érintett települések – kutatásunk megkezdése előtt is ismert – listáját további tényfeltárásaink során 521-re bővítettük. Ezeknek a településeknek kilencven százaléka a Jugoszláviával és Ausztriával érintkező hét megye határövezetté minősített területének kisközsége. Határsáv-bejárásaink során a névsorlistáinkban feltüntetett (életkorra, nemre, foglalkozásra stb. vonatkozó) adatokat igyekeztünk a családi hagyatékokból, helytörténeti dokumentációkból és az (időközben a térségbe visszaköltözött) kitelepítettekkel, illetve a kitelepítések időszakát megélt lakosokkal készült életút-interjúink anyagával kiegészíteni. A terjedelmes szöveges anyagot ebben a térségben is igyekeztünk képdokumentációval kiegészíteni. Hasonlóan a célterületen (az Alföld pusztáin) folyó leíró-tényfeltáró munkánkhoz, terepkutatásaink a határsávban is a *rekonstruálásra*: itt hangsúlyosan a felbomlóban levő tradicionalitás ötvenes évek eleji életvilágainak rekonstruálására irányult. Annak a világnak a rekonstruálására, amelyből kitelepítési listára vett családokat kiszakították. Még inkább: adalékokat egy ilyen rekonstrukcióhoz. Összegzésképpen ugyanis az elmondható, hogy ennek a terepmunkának a folyamatában számos, szakközleményekben hasznosuló ismeret, prezentációinkon bemutatható anyag gyűlt össze, de azt természetesen nem mondhatjuk el, hogy az ötvenes évek eleji határsáv bejárt szegmenseinek világát rekonstruáltuk.

IV. Prezentációk

Kutatásunk három éve alatt – területi és tematikai súlypont-eltolódásokkal, de munkatervünkkel alapvetően egyezően – nagy terjedelmű szöveges és képi dokumentáció gyűlt össze. Kezdetől fogva kerestük azokat a médiumokat és prezentációs lehetőségeket, amelyeken és amelyek keretében ezeket az anyagokat bemutatjuk. A terjedelmes képanyag befogadására a CD és a DVD, a bemutatásra a kiállítás és a pp-prezentáció látszott a leginkább alkalmasnak. Mindkettő az anyagok összefoglalását, előrendezését, és ehhez kapcsolódóan a kutatás végéhez közeledve megírt, illetve később megírandó szakközlemények

gondolatmenetének felvázolását segítette. A kutatás során adódott prezentációs események időrendben:

- *Történeti örökségek szociográfiája* c. szekció a Magyar Szociológiai Társaság (MSZT) 2007. évi konferenciáján. Budapest, a Zsigmond Király Főiskola. Levezető elnök: *Saad József*

Referátumok:

Tamáská Máté: Az örökségalkotás útjai

Csapody Tamás: A bori munkaszolgálat szerbiai helyszínei

Lakk Norbert – Németh Krisztina: Ami megmaradt – Sárbogárd zsidó öröksége

Orbánné Szegő Ágnes: Zsidók és zsinagógák Szolnok megyében

Bank Barbara: Hatvan: régmúlt és múlt – az 1951-es „klerikális tüntetés” öröksége a vasutas-családok életében

Saad József: Emlékezetmunka – beállítódás-típusok, toposzok és narrátumok az emlékezéstilalom feloldása után.

- Kutatásközi műhelymegbeszélés, 2008. szeptember 12-14. Tiszafüred, Kemény Kastély. Meghívott szakértők: *M. Kiss Sándor* történész, egyetemi tanár, *Orbánné dr. Szegő Ágnes* történész, *dr. Vadász Sándor* történész. Vitaindító referátumok: *Bank Barbara, Csurgó Bernadett, Hajdu Lajos, Horváth Endre, Nagy Mária, Saad József, Sági Matild, Tamáska Máthé, NémethKrisztina*

- *Péntek volt és 23* – pódiumelőadás, Viszák, Kultúr-Pajta. Összeállította: *Saad József*, rendezte: *Szarvas József*. 2008. október 25.

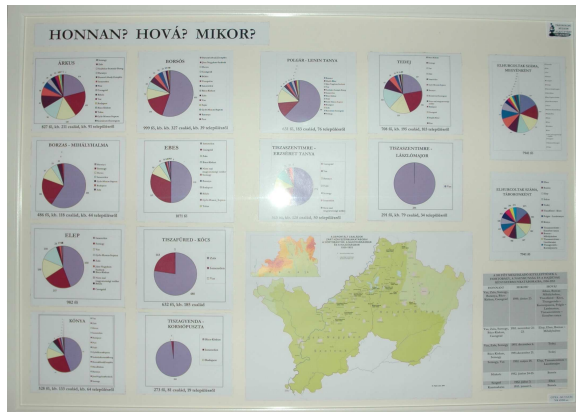

- *Saad József: A hortobágyi társadalomkísérlet a proletárdiktatúra rendszerében. Az elgondolás és következményei – a károk pótlása és pótolhatatlansága.* Referátum a Konrad Adenauer Alapítvány – Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete kitelepítések 60. évfordulójára emlékező szimpóziumán. Budapest, Gellért Szálló. 2010. május 18.

- *Csurgó Bernadett: „Két dolog, ami a tiéd, csak a tiéd: amit az agyadban és amit a szívedben tartasz” – az 1951-53-as hortobágyi kitelepítés egyik áldozatának élettörténete*
Tamáská Máté: Táj és társadalom a hortobágyi pusztán 1950-1970
Referátumok „Az identitás korlátai. Kollektív traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől 1990-ig” c. konferencián. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Szociológiai Intézet. Piliscsaba, 2010. május 14-15.
- *A múlt feldolgozásának kultúrája.* Pódiumbeszélgetés az Andrássy Egyetemen, a Duna Intézet és a Konrad Adenauer Alapítvány rendezésében. 2011. február 23. 10-12. óra. Résztvevők: prof. em. *Hans Mommsen, Hans Kaiser* (moderátor) *M. Kiss Sándor, Saad József, Schmidt Mária.*
- Kiállításorozat a hortobágyi-nagykunsági táborrendszerről. Rend.: Saad József.

- *Dávod-Püspökpuszta*, Hotel Fortuna. Megnyitó: 2010. március 13.
- *Őriszentpéter*, Őrségi Teleház. Állandó kiállítás. Megnyitó: 2010. június 26.
- *Budapest*, Avilai Nagy Szent Teréz Templom. Megnyitó: 2010. november 14.

A KUTATÁS LEZÁRULÁSAKOR KÖZZÉ TETT ÉS 2011-BEN KÖZZÉ TEHETŐ EREDMÉNYEK

1. A *Rubicon* felkérésére Saád József *Hortobágy, a magyar Gulág* címmel tanulmányt írt a hortobágyi-nagykunsági táborrendszerről a folyóirat kitelepítésekre fókuszáló 2010. júliusi számába. A téma életszerű közelségbe hozása végett, szerző ugyanitt helyet kapott arra is, hogy a kutatás keretei között folyó szociográfiai és forrásfeltáró munka néhány dokumentumát (térképeket, fotókat, helyszínrajzokat, levéltári anyagokból családi hagyatékok vett másolatokat) is közzé tegyen. Terjedelmi okok miatt a tanulmány „Telepestársadalom. A táborok szociológiai összetétele” c. fejezete a történelmi magazin online-változatában (www.rubicon.hu) jelent meg. A visszajelzésekből megítélhetően (köszönhetően a *Rubicon* kiváló terjesztési gyakorlatának) a tanulmány és a dokumentáció fogadtatása – főként középiskolai történelemtanárok körében – kedvező volt.

2. A 2010. május 18-i konferencián tartott referátum (l.: előző pont) tézisszerű rövideggel előadott vázlatból kiindulva, Saád József a következő fél évben *Hortobágyi társadalomkísérlet: a koncepció és következményei* címmel hosszabb tanulmányt írt. Az ebben kifejtett gondolatok kutatási eredményeink vázlatos összegezésének tekinthetők. A kéziratot a *Konrad-Adenauer-Stiftung* átvette, és 2011-ben magyar és német nyelvű tanulmánykötetben fogja megjelentetni. A tanulmány kérdésfelvetéseit, gondolatmenetét és megállapításait – az eddigi reakciókból megítélhetően – főként a téma társadalom- és történetelméleti összefüggésekbe illesztésének igénye teszik a

társadalomkutatók szakmai közösségei számára figyelemre méltóvá. Még az idei évben keresni fogjuk a közlemény angol nyelvű megjelentetésének lehetőségeit.

3. Még 2011 folyamán (év végére) szeretnénk megjelentetni *Táborlakók és családjaik –Életútelelmzések –* c. szerkesztett tanulmánykötetünket. A tanulmányok szerzői: *Horváth Ákos, Horváth Endre, Nagy Mária, Saád József.* Szerk.: *Saad József.* A kiadványban a táborrendszer rövid ismertetését, a táborlakók életútjait követő kérdőíves vizsgálatunk feldolgozása során készült és készülő elemzéseink módszertanát, eddigi eredményeit és kiegészítő dokumentumokat, továbbá a kitelepítéshez kapcsolódó történelmi háttérismereteket tennénk közzé. Tartalom:

- *Előszó*
- *Hortobágy-projekt: 2007-2010*
- *Táborvilág* (a merítő bázis, a célterület és a 12 tábor összefoglaló ismertetése)
- *Módszertani háttér* (Alfejezetek: *A kérdőív, A minta, Az adatok megbízhatósága és érvényessége, A lekérdezés, Adatközlők: egyéni – családi szint, Háttérváltozók*)
- *A deportálás mérlege* (Alfejezetek: *Vesztések, Kárpótlás, Nyertesek*)
- *Kárpótlódás – életesemények* (Alfejezetek: *A legidősebbek, A középnemzedék, A fiatal felnőttek, A gyerekek*)
- *Szélnek eresztve* (Alfejezetek: *Az otthonra találás útjai és útvesztői, Együtt maradás – szétzilálódás*)
- *Iskolázottság a társadalom peremén*
- *Összegezés – kitekintés*
- *Mellékletek* (Alfejezetek: *Fogalomszótár, Kérdőív Táblázatok, Térképek*)

A tanulmánykötet készültségi szintje jelenleg 80 százalékos. A hiányzó szövegrészek pótlása, a kézirat tartalmi szerkesztése és lektoráltatása után, a kiadvány megjelentetésének költségeire az OTKA publikációkat támogató keretei között szeretnénk pályázni.

KITEKINTÉS: A KÖVETKEZŐ ÉVEKBEN KÖZZÉ TEHETŐ KUTATÁSI EREDMÉNYEK

1. A kutatás során összegyűlt – megítélésünk szerint a közép- és felső szintű oktatásban jól használható – kép- és térképanyagot, rövid, szöveges ismertetések kíséretében, *két tematikus DVD-n* lenne célszerű megjelentetni. Az egyiken a határsávban és hortobágyi-nagykunsági területeken végzett munkánk képanyagát és dokumentumgyűjtéseit, a másikon térkép- és helyszínrajz-gyűjteményünket érdemes közzé tenni. A kis terjedelmű szöveganyag idegen

nyelvre fordítása is indokolt lehet. A mesterpéldányok elkészítésére az Arcanum Kiadó késznek mutatkozott, amennyiben azok előállítási költségeivel rendelkezünk.

2. A hortobágyi és nagykunsági kitelepítések hét megye határövezetét érintették. A határsávlét mindennapjaira vonatkozóan – tájékozódásunkat a kitelepített családok környezetére, a feszélyezett és tartósan veszélyeztetett életvitel sajátosságaira is kiterjesztve – sok ismeretet szereztünk, s dokumentumot gyűjtöttünk. Kidolgoztuk egy – darabonként 80-100 oldalas – kiadványsorozat: a *Határsáv Füzetek* tervét. A baranyai és a bácskai határsávot bemutató kézirat első változatát összeállítottuk. Szeretnénk ezeket a kéziratokat helyi (helytörténész) szakemberekkel lektoráltatni. A többi füzetben is dolgozunk, célunk a sorozat megjelentetése.

3. Az évek során összeállt terjedelmes kép- és térképanyaghoz *műfajt* kellett keresnünk, amelyben ez a dokumentáció hasznosulhat. Felvetődött egy olyan *útikönyv* elkészítésének lehetősége, amely képekkel bőven illusztrált, szövegek keretében végig vezetné az érdeklődőt az egykori táborokhoz vezető utakon, mai tájakon, ugyanakkor a mára elsüllyedt táborvilágot is élményszerű közelségbe hozná. A táborok maradványainak, egykori helyszíneinek és környezetének bejárását ajánló könyv a táborok környezetében látható tájtörténeti, természetvédelmi és társadalomtörténeti látni- és tudnivalók bemutatására és ismertetésére is alkalmat adna. Az egykori táborrendszer egyenlő eloszlásban két, elkülöníthető térségen azonosítható:

- a hortobágyi pusztákon, a világörökség részét képező *Hortobágy Nemzeti Park* területén;
- fenti térséget kifli alakban övező peremvidéken: Nagykunság, Hajdúság, Nyírség Nagy-Hortobággal érintkező pusztáin.

A könyv szerkezeti tagolása ezt a térbeli tagolódást követné. Az utazás során az egyes táborokhoz érve, az olvasó az útleírásnál bővebb szöveganyagot találna áttekintésre, elmélyülésre: kordokumentumokat, napló- és interjúrészleteket. A könyv tartalma nagyrészt összeállt, szerkesztést, és kiadót igényel, s a megjelentetés költségeit is természetesen.

4. Kutatásaink során – a kvantitatív és kvalitatív módszerek összekapcsolása jegyében – a volt kitelepítettekről és családjukról összesített adatainkat igyekeztünk kiegészíteni olyan kordokumentumokkal, reflexiókkal, leíró jellegű ismeretekkel, amelyeket a helyszínek bejárása során gyűjtöttünk és rögzítettünk. A kitelepítéssel sújtott 521 településről vannak rendszerzett adataink. Közülük számos község mai vezetőivel, véleményformáló személyiségeivel, helytörténészével s rajtuk keresztül a *helyi emlékezetekkel* kerültünk kapcsolatba. Érdemes lenne ezt a kapcsolatot fenntartva, a helyi

ismereteknek, emlékezetnek, helyzetmegítéléseknek nagyobb teret adva folytatni kutatásunkat.